

ROMÁNIA

MIRCEA ZACIU

Tamási Áron

Kétségtelenül figyelmet érdemel Tamási Áron „Rendes feltámadás” című kispróza-gyűjteménye, amely a közelmúltban jelent meg Constantin Olariu fordításában és Francisc Păcurariu előszavával (Obșteasca înviere, Editura Kriterion, 1979). Tamási a két világháború közötti Romániában talán a legérdekesebb magyar író. Különösképpen azért, mert — Erdély keleti tájairól, a Székelyföldről — páratlan képzelőerejű, teljes eposzi folklórkincset hozott magával s ezt a legmodernebb próza szintjére emelte, mégpedig oly természetes zamatú írói nyelven, hogy annak stilisztikai varázsa — hasonlóan a Sadoveanuéhoz — nehezen ültethető át más nyelvre. Sőt, magyarul is e nyelv tájjellege, a beszéd színessége, a mondatoknak a megszokottól eltérő, kihagyásos szerkezete, a váratlan képzettársítások arról tanúskodnak, hogy az író összetéveszthetetlenül hozzátartozik egy zárt, rendkívül szívós közösséghez, amely bizonyos vonatkozásokban a mi avasi románjainkhoz vagy a mőcökhöz hasonlítható. Így hát Tamási első megkülönböztető tulajdonsága messzire visszanyúló székely eredetében keresendő; a parasztösök (akárcsak Argehezi „Testamentum”-ában) nála is „jelen vannak”, mégpedig a maguk archaikusan egyszerű észjárásával, babonákkal átítatott vallásosságukkal. „Az én őseim, ameddig nyomon lehet követni, apai és anyai ágon egyaránt mindig székelyek voltak és katolikusok” (vallja az író 1937-ben, egy brassói újságnak adott interjújában); „néha már szinte a függetlenségem rovására megy, annyira írásaimban érzem őket”.

Második jellegzetessége épp eme tyrannikus falusi származástudatnak a következőképpen: az író teljes lényével a falu világához kötődik, ettől az ősforrástól lelkiileg soha nem képes elszakadni. Vagy legalábbis hiába tesz rá kísérletet, mert az idegen hangszínt, mely elsorvasztaná alkotását, gyorsan elfojtja, elveti. Egy esetleges „gyökertelenné válás” érzése erősen nyomasztja őt is, mint nagy román kortársait: Octavian Gogát, Ion Agârbiceanút, Lucian Blagát, Liviu Rebreanút. Miként ez utóbbi, úgy Tamási számára is a szülőfalu az „álmok fészke” marad: „Van nekem egy falum — írja egyik vallomásában —, némelykor, ha lelkemmel burkolom magam körül, úgy tetszik, mintha én építettem volna őt, mikor még Isten szándékában laktam. Máskor meg szülőmnek érzem, aki egy csillagos estén, szomorú-mókás mese után fogat engem.” E létrehívó humusznak, a szülőföldnek a „mitosza”, összetett értelemben, onnan táplálkozik, hogy az író valóban azonosította magát szülőfalujával. Quasi-misztikus érzés ez, amelyet Goga is átélt, s amit a „Vallomások”-ban szintén úgy magyarázott, mint az együvéolvasás folyamatát. Blaga híres verssora — „Azí hiszem, falun született az öröklét” (Szemlér Ferenc fordítása) — mintha tolmácsolást, parafrázist nyerne azon sorokban, amelyekben Tamási a maga rusztikusságának filozófiai-esztétikai igazolását keresi: itt a létezés formáit, mondja, balladai zordonság veszi körül; az úr oltalmazó bizonyosságokkal van tele; az élet ritmusa egybeolvad a kozmoszéval; a születés nem csak kezdet, a halál pedig semmiképpen

sem csupán a vége valaminek; a nemzedékek váltják egymást, de az élet, a maga közösségi lelkiületében, megszakíthatatlan.

A szülőfölddel való összetartozás érzésére visszhangzik benne egy másik, még nyugtalanabb érzés: az, amely a maga égi jeleivel-jóslataival s ősi szokásrendjével beleolvad a mítoszok könnyű kódéba; ezt a mítoszi párat lélegzi Tamási egész prózája. Innen hát sok elbeszélésének „naiv realizmusa”; a „szándékosan félszeg, üvegablakok szentjeire emlékeztető alakrajz, a „mennyei erők” beavatkozása egy-egy meggyötört élet szerény mindennapjaiba (akárcsak Pavel Dannál), a hősök és természetiek bensőséges viszonya, a hol mélabús, hol humoros líra. Egyfelől valamiféle „pogány” érzékenység táplálja e próza elemi egyszerűségét, másfelől áthatja, szellemivé teszi a (keresztény) transzcendencia felé való állandó törekvését. Egy népmese- és legendaréteg találkozik itt össze a valóság érdes konkrétumaival, és ennek az akár „szimbolikus”, akár „mágikus” realizmusnak az esztétikai lehetetlenségéből epikai formák sokfélesége jön létre, nem ritkán olyan tipológiák, motívumok, melyeknek okán Tamási művészete rokonítható a kortárs Agárbiceanu, Pavel Dan vagy Victor Papilian prózájával.

Ion Chinezu már egyik korai méltatásában rámutatott Tamási nagy tehetségére, bár annak csak egyetlen dimenzióját értette s fogadta el: azt, amely az erdélyi elbeszélés, novella ábrázolásmódját közelítette a képzőművészeti, úgynevezett „flamand” látványszerűséghez, amint ez megfigyelhető Slavici és Cosbuc „idilljeiben”, Goga és Agárbiceanu portréfestésében s — a kritikus szerint — Tamási prózájában is. Ezek a „parasztkorsók virágjaira emlékeztető törekeny és színpompás képek (tudniillik a Tamási emberábrázolásai) megörökítik a napfényes gyermekkort, az első szerelem édes-komikus lázát, a csavarintos észjárású, mókás öregeket, akik előszeretettel ugratják, csalják kelepcebé a városi nadrágosokat...” (Ion Chinezu: *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*, Cluj, 1930. p. 98. — *Képek az erdélyi magyar irodalomból*, Kolozsvár, 1930. 98. p.)

A magyar író ekkor (1930) alig tart első, útkereső, „önalakító” korszakának végén; pompás karcolatai a maga mögött hagyott otthon világát mosoly és könny vibráló fényében elevenítik meg, hasonlóan Agárbiceanu „Faluról!”-jához. Igaz, a már megjelent első „regénye”, a „Szűzmáriás királyfi” (Kolozsvár, 1928), élénk kritikái vitát gerjesztett, s a nem sokkal későbbi regénykrónikáját, a „Czímerekek”-et is támadások érték. Ha tehát Ion Chinezu elsősorban a — tipikusan erdélyi — „tradicionális” jellegzetességeket értékelte Tamásiban, a korabeli magyar kritika sem volt fogékonyabb (néhány kivételtől eltekintve) a modernség jegyeire, amelyek éppen 1930 körül jelentek meg Tamási epikájában. Csupán az Ábel-trilógia — ahol tehetőség korlátlanul kiteljesedik, s amely összes addigi tapasztalatait, első kötetének egymást keresztező röppályáit magába olvasztja — módosítja majd a róla kialakult képet és jelentőségét. A kritika visszatekintő távlatából az 1925—1930 közötti novellák „avantgarde”-jellege a szerző etnografikus, szülőföldközpontú szemléletében nyer magyarázatot. „Expresszionista” jegyei — vélekedtek korábban — visszavezethetők arra a föltételezett (ám nem bizonyított) kapcsolatra, amit amerikai irodalmi körökkel tarthatott fenn az író (1923 és 1926 között), később Szabó Dezső hatását emlegették, manapság elsősorban a balladákat, a népköltészetet jelölik meg szemlélete forrásaként (Dávid Gyula: *Tamási Áron írói pályája; bevezetés az Ábel-trilógia újabb kiadásához; Kriterion*, 1973). Ugyancsak a harmincas években, román vonatkozásban, Lucian Blaga figyelt fel hasonló jelenségre: egy modern, lírai expresszionizmus jelentkezik ekkor a román irodalomban is, de nem csupán külső, könyvízü hordalék-ként, hanem mélyebbről fakadó forrásokból: a népművészet, a parasztkultúra szerves, strukturálisan „expresszionista” látásmódjából. Tamásinak is egész művészi pályájára jellemző az állandó visszatérés az eredethez, a szülőföldhöz.

Az író 1897. szeptember 20-án született Farkaslakán, Székelyudvarhely mellett. Más nyelvi közegben, Blagánál két évvel fiatalabban, ő is kifejezője egy, a régiség, a népi tapasztalat által épp oly erősen meghatározott tájegyiségnek. Ősei, századokra visszamenően, a vidéki kismenesséig fölkapaszzkodó parasztok, akik e szigorú, kere-

setlen szépségű tájon, komor havasok között, nehezen művelték a sovány földet, amit egymást követő nemzedékek hasítottak ki darabról darabra a végetlen erdőkből. Gyermekkorának világa közeli rokonságot mutat a csanádi Ion Agârbiceanuével, sőt udvarhelyi főgimnáziumi éveinek atmoszférája a román író balázsfalvi iskolájának szertartásos szigorúságát juttatja eszünkbe. 1917-ben Tamásit besorozzák katonának és a gyulafehérvári tiszti iskolába küldik, akárcsak nálunk Liviu Rebreanut. 1918-ban, az olasz fronton, részt vesz a piavei offenzívában, majd később, immár Erdélyben, tanúja a monarchia gyors összeomlásának és az első világhégest követő történelmi átalakulásnak. 1919-ben Kolozsvárott beiratkozik a jogra, majd a Kereskedelmi Akadémiára (1920—1922), ezt el is végzi s rövid ideig banktisztviselőként dolgozik. Ezekben az években közli első írói próbálkozásait a Keleti Újság, az Ellenzék, a Pásztortűz, a Napkelet.

Indulásakor portrészerűen ábrázol, korai novellisztikája Agârbiceanu 1905-ös „pélida-novella”-sorozatára emlékeztet, elsőként az 1922-es keltezésű „Szász Tamás, a pogány”. Székely szülőfalujának a földidézése nem mentes romantikus reminiszenciáktól, de ezeket hamarosan fölváltják az erős realista, majd a tartósabban megmaradó expresszionista vonások. Csípős humor, visszafogott mélabú, keserű ironia, voltaképpen a mindenkori parasztember természetes észjárása, valamint a szókinccs és nyelvi erő teszik színessé elbeszéléseit. A romániai magyar irodalom első megnyilvánulásainál, az első csoportosulások idején vagyunk. Tamási — Balázs Ferenc, Kacsó Sándor, Kemény János és mások mellett — csatlakozik a „Tizenegyek”-hez (amely csoportosulás nevét az 1923-ban megjelent antológia után kapta). Am még ugyanaz év nyarán elhatározza, hogy kivándorol az Egyesült Államokba. Az erdélyi világ, a maga gyötrő varázsával azonban mindenütt a nyomában van. A „Litvánia” óceánjáró fedélzetén kel át az óceánon, előérzetek hatása alatt kezd a „Bajszerző nagyvilág” megírásához, amit azonban csak 1926-ban fejez majd be, miután egy másik hajó, az „Aquitania” visszahozza Európába. „Amerika felfedezése”, az ott töltött évek, a New Yorkban és Welchben (West-Virginia) űzött különféle foglalkozások, majd a „Merchants and Miners”-nél a banktisztviselősködés, olykor Kafka „Amerika”-jának hőseit juttatják eszünkbe. Csakhogy a mindegyre szülőfaluja felé fordított tekintet, az a láz, amellyel — hiányérzetét kielégítendő — erdélyi tárgyú novelláit írja, hamarabb emlékeztet Peter Neagoe-ra, kit szintén kínoztak a maga Aciliu-jának alakjai, történetei és látomásai, míg föl nem szakadt belőle: There is my Heart! Valahogy így kiálthatott föl Tamási is, kinek Kolozsvárra küldött írásai egymás után jelennek meg Kuncz Aladár lapjában (pontosabban a lap irodalmi mellékletében), és ez „másodszor és véglegesen” eldönti benne, hogy egyetlen lapra tegye föl az életét: az irodalomra. Még az Újvilágban tartózkodik, amikor 1925-ben, barátainak gondozásában, Kolozsvárott napvilágot lát a „Lélekindulás”.

Hazatérve, miután a Tizenegyek szétszóródtak, Tamási egy másik írói csoportosuláshoz, a Kós Károly és Kemény János vezette Helikonhoz (1926) csatlakozik, és munkatársa lesz az Erdélyi Helikon című folyóiratnak (1928). Meglehet, a teljes elszakadás Amerika gépi-kereskedői világától, a szellemi visszatalálás az egészen más ritmusú és mentalitású tájra, de mélyebb ideológiai ösztönzések is közrejátszottak abban, hogy az író 1928-ban a legendák, a valót a fantasztkummal elegyítő mítoszok világa felé fordult. E kitérő gyümölcse a „Szűzmáriás királyfi” című kisregény.

Ennek a lázas útkereső korszaknak a végén, az 1918—1919-ben megélt történelem nyomasztó emléke alatt született meg a „Czímeresek”. A regény a monarchia szét hullásának pillanatát ábrázolja, ironiával szemlélve az erdélyi magyar társadalom csoportosulásait. Ennek az ellentmondásos epikának különféle száalai, megszűrve a képzelet fikcióit, a dokumentatív adatszerűséget és az önéletrajzi tapasztalatot, immár egy hatalmas műben találkoznak és szerveződnek egységes egészé: az Ábel-trilógiában, melynek első része, az „Ábel a rengetegben” 1932-ben, második és harmadik része, az „Ábel az országban”, illetve „Ábel Amerikában”, egyazon évben, 1934-ben jelennek meg. A regény paradigmatis hősé voltaképpen a szerző alteregója, úgyis mondhatnók: az írói tapasztalat hármas arca, amely a világ „primitív”

(ősemberi) felfogásától eljut a világ racionális, józan megértéséig. Túl immár a paraszti „messianizmuson”, amely néhány korábbi írását jellemezte. Persze, a „Rendes feltámadás”-ban is érzékelt Tamási a valóság neuralgikus pontjait. Prózájába a társadalmi konfliktus a talajvíz észrevétlenségével szüremlik be. Nem tud kibékülni az első háború utáni világgal, békétlensége nem mentes az elfojtott düh és csalódás hangsúlyaitól, ezt már a „Czímeresek”-ben észrevehetni, ahol — a mű magyar értelmezői szerint — nagy nyomatokkal jelentkezik egyfajta „plebejus demokratizmus”.

Ugyanebben a korszakban Ion Agârbiceanu elbeszélései (például a „Csalódások”) hasonló (kisbirtokos-paraszti) magatartást fejeznek ki. A trilógia — bibliai nevű hősének szemléletén keresztül — azt a végkövetkeztetést sugallja, hogy Tamási a „modern” (azaz kapitalista) változások ellenére is hisz az elpusztíthatatlan népi szellemiségben. A parasztság sorsának ilyen értelmű fölfogása — noha a történelem sodrása alapjaiban ingatta meg ezt a tradícióvilágot — még hosszú időn keresztül megmarad az erdélyi (román és magyar) íróknál, nyomait megtaláljuk Ioan Alexandru lírájában vagy Ion Lăncrânjan prózájában is. Az ábeli „megoldás” — az tudniillik, hogy Ábel kivonul a „világból” a szűz természet magányába, „a csillagok alá, fák és állatok közé” — jelzi egy egész nemzedék visszavonálását a hagyomány, a transzcendencia és a gyermekkor horizontja alá. Ezek a titokzatos, földalatti tájak menedéket nyújtanak, sorompót képeznek egy ellenséges valóság ostromával szemben. A visszatérés az Ember és az emberiség gyermekkorába, ahol még minden „szepítőtelenül” tiszta, a „csoda küszöbének” a revelációja, a belefeledkezés a mítoszba és fantaszतिकumba: sajátosságai mind a helikoni „transzilvanizmusnak”, mind a román „gíndirizmusnak”; ezért érezzük közelállónak a „Jégtörő Mátyás”-t (1936) és a „Szülőföldem”-et Pavel Dan, Ion Agârbiceanu, Victor Papilian vagy V. Voiculescu műveihez.

1944 után, immár Budapesten, Tamási továbbra is ezen az utópikus-lírai, önéletrajzba át- meg áthajló írói úton halad, tekintetét mindegyre székelyföldi gyermekkorának quasi-patriarchális világa felé fordítja, de ekkortájt írt műveiben fölfedezhetünk néhány új vonást is, amelyek láthatóbbá teszik megújulást célzó erőfeszítéseit. Fejlődése ambivalens, némelykor a szukcesszió, máskor az egyidejűség jellemzi; megfigyelhető ez a „Kikelet” (1949), „Hazai tükör” (1953), „Bölcső és bagoly” (1953), „Szirom és Boly” (1960), „Játszi remény” (1961) című műveiben. Összes novellái két kötetbe gyűjtve jelentek meg újra „Elvadult paradicsom” és „Világ és holdvilág” címmel (1958), népi játékaikat pedig az „Akaratos népség” (1962) tartalmazza. Műveit számos nyelvre (francia, német, angol, holland, lengyel, olasz, szerb, román) lefordították. Tamási Áron két alkalommal kapott Baumgarten-díjat, 1954-ben pedig Kossuth-díjat. 1966. május 26-án hunyt el, szülőfalujában, Farkaslakán temették el.

Fordította: ERDÉLYI K. MIHÁLY

Tamási-művek román fordításban

Félszáz esztendeje, hogy Tamási Áront a neves irodalomtudós és műfordító, Ion Chinezu bemutatta a román olvasóközönségnek. Írása a kolozsvári „Societatea de Măine” (A Holnap Társadalma) hasábjain jelent meg (1930. április 1-i szám), mégpedig részeként egy olyan hosszabb tanulmánynak, amely nem sokkal később könyv alakban is forgalomba került „Aspecte din literatura maghiară ardeleană” (Képek az erdélyi magyar irodalomból) címen. Ez a százötven oldalas könyvecske mindmáig a romániai magyar irodalom legrészletesebb román nyelvű feldolgozása. Chinezu, az egykori Riedl-tanítvány, széles körű tájékozottsággal rajzolja meg az erdélyi magyar irodalom első évtizedét, értékítéletei ma is jórészt helytállóak; kár, hogy művéből